

«КОЗАЦЬКА НАЦІЯ» ТА ЇЇ КЕРІВНИКИ НА ПЕРЕХРЕСТІ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ШВЕДЦІЇ: ЗА НОВИНАМИ ГАЗЕТИ «АМСТЕРДАМ» 1708 РОКУ

Олена Бачинська

доктор історичних наук, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
вул. Всеволода Змієнка, 2, м. Одеса, 65 082, Україна,
Olena_an@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0496-5742

У публікації розглянуто військово-політичну ситуацію 1708 р. на кордонах України та причини національно-визвольної виступу гетьмана Івана Мазепи, а саме його перехід на бік шведського короля Карла XII у повідомленнях франкомовного видання «Амстердам». Встановлено, що на сторінках видання регулярно висвітлювалися події Великої Північної війни 1700–1721 років та постаті гетьманів України – Івана Мазепи, Івана Скоропадського та Пилипа Орлика; у зв'язку з подіями 1708 р. газета інформувала читача про майже покроковий похід шведського війська до кордонів з Московським царством і Гетьманщиною. У повідомленнях «Амстердам» чітко визначено наміри гетьмана Івана Мазепи та причини його доленосного рішення. Дії гетьмана України Івана Мазепи висвітлюються з урахуванням загальновійськової ситуації та європейської політики. Інформація про наміри гетьмана з'являється у повідомленнях за півроку до переходу Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII. Це може свідчити про поінформованість того, хто надавав новини, адже така акція утаємничувалась навіть від найближчого оточення гетьмана. В «Новинах» видання змальовані також «образи» козацтва, позначені назва «Україна» та населені пункти, що мали важливе військово-політичне значення. На сторінках «Амстердам» відображена значна міжнародна діяльність шведського короля, польських й українських лідерів, зокрема їх контакти з Османською імперією, Кримським ханством, Францією, Угорщиною та Молдовою. Отже, все вищезгадане свідчить про те, що європейський читач мав можливість своєчасно та реалістично отримувати інформацію про українські справи та дії керівництва України, а військово-політична ситуація в українських землях мала важливий європейський вимір.

Ключові слова: франкомовна газета «Амстердам», шведський король Карл XII, гетьман Іван Мазепа, козацтво, Московське царство, Велика Північна війна

«COSSATS NATION» AND ITS LEADERS AT THE CROSSROADS OF THE MOSCOW STATE AND SWEDEN: ACCORDING TO THE NEWSPAPER «AMSTERDAM» IN 1708

Olena Bachynska

DSc (History), Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
2, Vsevoloda Zmiiienka St, 2, Odesa, 65 082, Ukraine,
Olena_an@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0496-5742

The publication examines the military-political situation in 1708 on the borders of Ukraine and the reasons for the national liberation action of Hetman Ivan Mazepa, namely his transition to the side of the Swedish King Charles XII in the reports of the French-language publication “Amsterdam”. It has been established that the pages of the publication regularly covered the events of the Great Northern War of 1700–1721 and the figures of the Hetmans of Ukraine – Ivan Mazepa, Ivan Skoropadskiy and Pylyp Orlyk – repeatedly appeared in connection with the events of 1708. The newspaper informs the reader about the almost step-by-step march of the Swedish army to the borders with the Moscow Kingdom and the Hetmanate. The reports of “Amsterdam” clearly define the intentions of Hetman Ivan Mazepa and the reasons for his fateful decision. The actions of Hetman of Ukraine Ivan Mazepa are presented taking into account the general military situation and European policy. Information about the intentions of Hetman Ivan Mazepa appears in reports six months before Ivan Mazepa’s transition to the side of the Swedish King Charles XII. This may indicate that the person providing the news was well-informed, since such an action was kept secret, even from the Hetman’s closest entourage. The “News” edition also depicted the “images” of the Cossacks, marked the name “Ukraine” and settlements that had important military and political significance. The pages of “Amsterdam” reflected the significant international activities of the Swedish king, Polish and Ukrainian leaders, in particular their contacts with the Ottoman Empire, the Crimean Khanate and Moldova. Thus, all of the above indicates that the European reader had the opportunity to receive timely and truthful information about Ukrainian affairs and the actions of the Ukrainian leadership, and the military-political situation in the Ukrainian lands had an important European dimension.

Keywords: French-language newspaper “Amsterdam”, Swedish King Charles XII, Hetman Ivan Mazepa, Cossacks, Moscow Kingdom, Great Northern War

Поява у 1631 році «La Gazette Française» «Французької газети» ознаменувала початок періодичної продукції. Активне видання періодики розпочалось у 30-ти містах Європи, і переважали франкомовні видання. Одним із них була франкомовна газета «Амстердам», яка поширювалась в містах Амстердам, Гаага, Роттердам та інших з 1690 року під назвою «Gazette d’Amsterdam». Її поява була обумовлена тим, що публікації не підлягали суворій цензурі у виданнях Голландії, яка відігравала провідну роль у Республіці Семи об’єднаних провінцій Нідерландів, країні «вільних думок» після революції та Реформації. Тут друкувалось чимало відомих і талановитих вчених, письменників та митців. Газета «Амстердам» виходила двічі на тиждень і кожний номер поділявся на дві частини: «Новини» з різних частин Європи та «Продовження новин» у вигляді листування – «Suite des nouvelles d’Amsterdam» (Dictionnaire des journaux 1600–1789, V. 1). Інформаторів газета публічно не називала, зазначались лише

редактори. «Амстердам», як й інші періодичні видання, висвітлювали військово-політичні та економічні події, питання повсякдення в різних країнах Європи, інколи особисте життя європейських монархів тощо. Епохальні події Великої Північної війни, яка розпочалась у 1700 році, відразу потрапили в новини усіх газет. Новини «Амстердам» давали читачу досить детальне уявлення про картину подій Північної війни. Враховуючи те, що інформація до видавця «Амстердама» надходила не завжди оперативно, повідомлення публікувались із запізненням на один-два тижні.

Мета даної публікації – дослідити як діяли керівники «козацької нації» в Україні-Гетьманщині під час складних військово-політичних подій Великої Північної війни у відображенні франкомовної газети «Амстердам». Для розв'язання мети були реалізовані такі завдання: виявлено та проаналізовано повідомлення про діяльність гетьмана Івана Мазепи та козацьких полків; з'ясовано основні обставини переходу гетьмана на бік шведського короля Карла XII за інформацією газети; показано дії козацької старшини у взаємоз'язку з загальноєвропейською політикою під час Великої Північної війни за шпальтами газети «Амстердам».

Війна втягнула керівників Гетьманщини та Запорозької Січі у бойові дії та разом з тим долучила їх до європейських міжнародних подій початку XVIII ст. На сторінках видання поступово з'являються основні учасники військових дій, очільники воюючих держав: Карл XII, Петро I, Станіслав Лещинський, Август II, Іван Мазепа, І. Скоропадський, П. Орлик та інші. Для нас важливою є інформація щодо козацької української складової на сторінках газети. Вона дозволяє не лише уточнити окремі моменти участі козацтва у бойових діях, політичні умови, в яких опинилась українська козацька еліта, а також демонструє імідж та образ «козацької нації» для європейського читача.

Про українське козацтво інформація з'являється вже 1704 року, коли інформатор зазначив, що загоны козаків не хотіли виконувати певні накази (можливо російського керівництва), і це відбивалось на веденні бойових дій (Polevshchukova 1999, 233). Однак, найбільш важлива та складна військово-політична ситуація, як відомо, склалась для українських керманічів з 1708 року, коли шведський король Карл XII вирішив здійснити похід на Москву проти Петра I. Похід передбачав рух війська через Литву, Білорусь, потім на Смоленськ і Москву. Після декількох невдалих військових операцій та втрати обозу Карл XII відмовився від плану йти через територію Білорусі. На таке рішення вплинуло також ще одна обставина, зокрема та, що армія супротивника, відступаючи, використовувала відому тактику «спаленої землі», зокрема в грудні 1707 року, як писала газета, «війська московитів здійснюють багато руйнувань при відступі, не шкодуючи церкви і монастирі. Вони створили кілька значних складів у Литві з намірами їх зберегти разом з територіями, які здатні чинити опір» (Amsterdam. Du vendredi 6. Janvier 1708). Навіть у вересні 1708 року інформатор зазначав, що «московити продовжують руйнувати свою власну країну, щоб по-

збавити своїх ворогів будь-якого засобу для існування» (Amsterdam. Du mardi 6. Novembre 1708).

Вже напочатку 1708 року газета «Амстердам» розмістила такі новини: «З Варшави повідомляють, що король Швеції хоче стати на постій в Пултуськ, з метою далі йти на московитів, як тільки дороги замерзнуть і стануть придатні для проїзду» (Amsterdam. Du vendredi 13. Janvier 1708). Отже, шведський король не змінив планів йти на Москву, але в подальшому вирішив здійснити похід через територію України-Гетьманщини. Він сподівався поповнити тут запаси продовольства, посилити свою армію козацькими полками та загонами польського короля Станіслава Лещинського, який був союзником шведів. Одночасно надії покладались на те, що на стороні Швеції будуть кримський хан та османський султан: «Турецький посол, що приїхав в табір шведського короля, поїхав звідити дуже задоволений гарною зустріччю, яку йому зробили» (Amsterdam. Du mardi 17. Janvier 1708). Водночас читаємо про те, що султан лавірував між двома сторонами: «Цей гетьман [великий гетьман коронний А. М. Сенявський. – О. Б.] одержав листи від кількох турецьких послів, в яких його запевняли, що Оттоманська Порта не лише ретельно виконує умови угод, підписаних з Польщею, але й зберігає повний нейтралітет по відношенню до тих подій, які відбуваються у цьому королівстві. Додають, що турецьке посольство, яке було направлене і до короля Станіслава, мало на меті ті ж наміри, жити в добрі з усіма сторонами і не втрачати царя як свого союзника» (Amsterdam. Du vendredi 27. Janvier 1708). Через декілька місяців посланець османського султана відвідав і гетьмана Івана Мазепу, однак результат зустрічі інформатор газети не повідомляв (Amsterdam. Du mardi 27. Mars 1708). Османська імперія мала союз з Московським царством внаслідок Константинопольського миру 1700 року, але на початку 1708 року до війни з Петром I султана провокували як шведський, так і французький королі, й, зрозуміло, польський король Станіслав Лещинський.

В січні 1708 р. починає з'являтися інформація про гетьмана Івана Мазепу, який приїхав з Києва до Батурина, своєї резиденції, де планував зимувати. А в березні газета «Амстердам» повідомляє про наміри гетьмана направитися «в Київ з усіма своїми силами, щоб з'єднатися з 15000 драгунів, котрі були зібрані в Московії», і через декілька тижнів уточнює інформацію: Іван Мазепа «відправився в Київ з 30 тисячами козаків, щоб приєднатися до шведів, армії Корони або до армії царя, виходячи з власних міркувань» (Amsterdam. Du mardi 27. Mars 1708. Pologne; Du mardi 17. Avril 1708). Як відомо, активні таємні переговори гетьмана з польським королем Станіславом Лещинським мали місце у вересні 1707 року, а союзна угода була підписана лише на початку 1708 року. Не всі сучасні історики поділяють думку, що така угода реально існувала, схилиючись до одностороннього універсалу короля про такий союз.

У березні 1708 року газета «Амстердам» повідомила про наміри Карла XII, який стояв табором у Сморгоні: «Король Швеції залишиться на кордонах Московії до літа, щоб потім здійснити вторгнення в цю країну усіма силами» (Ams-

terdam. Du mardi 27. Mars 1708.). Тут Карл XII дізнався про повстання Кіндрата Булавіна на Дону, що відволікало сили армії московитів. У Сморгоні він бачився зі Станіславом Лещинським, за посередництва якого, як доводять сучасні дослідники, розпочались переговори шведського короля з гетьманом Іваном Мазепою (Smolii 2006, 270–271). Зрозуміло, що навіть думка про переговори трималась у суворій таємниці до останнього моменту.

Одним з цікавих фактів повідомлень було те, що у велику політико-дипломатичну гру було залучено й жіноцтво. У квітні 1708 року французький дипломат маркіз де Боннак, посол Франції в Речі Посполитій, мав зміцнювати союз останньої зі Швецією, бо з посиленням російських впливів Польща випадала із системи «антиавстрійського бар'єра». Для ймовірних переговорів він бачився, як зазначає інформатор газети в Польщі, з «мадам Сенявською, дружиною великого гетьмана, та мадам Потоцькою, дружиною київського воєводи, але не мав успіху в цьому намірі. Посланець отримав наказ їхати до Угорщини, щоб перешкоджати угоді угорців з Імператором» (Amsterdam. Du mardi 17. Avril 1708). Тим більше, далі читаємо в повідомленнях з Варшави, що: «пан Сенявський, великий гетьман коронний, вперто не визнає короля Станіслава. Навпаки, він перебуває в добрих стосунках з царем, який пообіцяв підтримувати його усіма силами. Загін з 6000 козаків рухається на об'єднання з цим генералом». Через декілька місяців інформатор повторює свою думку про те, що: «згідно з листами із Польщі, великий гетьман коронний наполегливо не бажає примиритися з королем Станіславом. Він навіть вважав за краще відправити декілька депутатів до гетьмана Мазепи, щоб попросити допомоги 10000 козаків, котрі вже прибули на Волинь» (Amsterdam. Du Mardi 10. Juillet 1708. Suite des nouvelles d'Amsterdam; Du Mardi 15. May 1708. Suite des nouvelles d'Amsterdam). Однак дипломатичні зусилля французького посланця все ж дали свої результати і, як зазначається в новинах з Лейпцига, в червні 1708 року «пан Боннак, посланець Франції, наполегливо здійснював посередництво між королем Станіславом і паном Сенявським, великим гетьманом коронним. Додають, що вже домовились протягом чотирьох тижнів провести конференцію у Варшаві в присутності представника Корони. Повідомляють, що дружина цього гетьмана має таємні перемовини з Ракоці на кордонах Угорщини, ніхто не знає з якого приводу» (Amsterdam. Du mardi 19. Juin 1708. Allemagne. De *Leipsig* le 9. Juin; Suite des nouvelles d'Amsterdam).

З травня 1708 р. повідомлення газети «Амстердам» містять досить важливу інформацію, яка може свідчити про причини, що спонукали гетьмана Івана Мазепи перейти на бік шведського короля: «Гетьман Мазепа знов направив кур'єра великому гетьману коронному [йдеться про А. М. Сенявського. – О. Б.] з проханням відправити своїх представників скоріше в Україну, щоб могли оволодіти нею та фортецею Біла Церква, й завершити там усі справи з козаками» (Amsterdam. Du mardi 22. May 1708). В липні газета вже відверто інформує про можливість втратити гетьманом управління в частині Гетьманщини: «в деяких інших листах пишуть, що є значна ймовірність миру між

королем Швеції та царем. Про це навіть зазначається в основних статтях: знаючи [за умов – О. Б.], що цар поверне усі місця, які він завоював, та що він передасть шведам територію Орешек; у свою чергу, король Швеції буде використовувати свій вплив, щоб поляки відмовились від претензій на Новгород, Архангельськ, Смоленськ і Київ» (Amsterdam. Du mardi 7. Août 1708). Ймовірно, мова йде про переговори щодо Правобережної України, яка з 1704 року перебувала під владою гетьмана Івана Мазепи, а за планами Петра I мала повернутися до складу Речі Посполитої.

На початку листопада у повідомленнях газети йдеться про виснаження шведської армії через відсутність продовольства і людські втрати. Враховуючи втрату обозу та підкріплення через поразку корпусу генерала А. Левенгаупта, наслідком стало обговорення подальшого шляху шведської армії на Москву. Отже, газета повідомила у листопаді 1708 року з Гамбурга: «Король Швеції більше не може залишатися там, де він був, і вирішив рухатися в Україну, яка є країною, що багата на продовольство». Маємо повторення такої ж інформації із Саксонії: «За останніми листами із Могильова повідомляється, що король Швеції був змушений відкласти грандіозний план, що замислив проти столиці Московії. Його Високість бачив, що його армія буде піддаватися загибелі від голоду, через те, що московити зруйнували усю свою країну, вирішивши рухатися на територію України» (Amsterdam. № LXXXIX. Du mardi 6. Novembre 1708. De *Hambourg* le 2. Novembre; Suite des nouvelles d'Amsterdam. Du 6. Novembre 1708). Армія Карла XII дійсно дуже потерпала через брак боєприпасів та продовольства й хотіла зайняти Стародуб, щоб забезпечити своє подальше зимування. Однак зробити це не вдалось через відсутність знань і орієнтирів місцевості загому генерала А. Лагеркруна. Як наслідок, армія Петра I зайняла Стародуб раніше.

Нарешті, в передостанньому номері «Амстердама» за грудень 1708 року, повідомляється, що «козаки уклали угоду з королем Швеції, щоб до нього приєднати декілька тисяч чоловік та надати продовольство для армії» (Amsterdam. Du mardi 25. Decembre 1708. Suite des nouvelles d'Amsterdam. Extrait des lettres de Saxe du 18. Décembre). Як відомо, 23–24 жовтня гетьман Іван Мазепа виїхав з Батурина в Гірки, де знаходився шведський табір. Разом з ним, за різними даними, було від півтори до п'яти тисяч козаків. Про саму угоду та її зміст тривають дискусії, адже документ в оригінальному вигляді не знайдений.

На початку січня 1709 року газета містить повідомлення з табору Петра I на річці Десна про події 13–16 листопада 1708 року. Зазначається, що «гетьман Іван Мазепа, 70 років, що командував козаками, зібрав їх під виглядом нападу на шведів», потім оголосив козацьким старшинам, що уклав угоду зі шведським королем. Інформатор зауважив, що на підтримку гетьмана дуже вплинула трагедія в Батурині: «Місто Батурин, яке був резиденцією генерала [гетьмана І. Мазепи. – О. Б.], було захоплене князем Меншиковим зі шпагою в руках. У місті перебувало 6 тисяч козаків, багато з яких були вбиті». Враховуючи, що повідомлення виходили з табору Петра I, вони мали відверто пропагандистський

характер. Зокрема, інформатор повідомляв, що козаки, котрі залишились на боці Петра I, обрали новим гетьманом Івана Скоропадського, і обрання відбулось за збереженням традиційних звичаїв на козацький раді в місті Глухів, резиденції нового гетьмана. Водночас є «перебільшенням вважати, що Івана Скоропадського змусив прийняти посаду Петро I, і частина козаків не підтримує цей вибір» (Amsterdam. Du vendredi 4. Janvier 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam: Extrait de quelques lettres du Camp de S. M. Czarienne; Amsterdam. Du mardi 2. Avril 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam: Du Quartier general de l'Armée de S. M. Czarienne).

Незважаючи на складну ситуацію, гетьман Іван Мазепа, за новинами газети, «все ще має досить значну владу серед нації козаків, й він зараз займається збиранням багаточисельного війська» (Amsterdam. Du vendredi 11. Janvier 1709). Інформація через десять днів підтверджує, що «шведська армія поповнена 10 тисячами козаків і що Мазепа пообіцяв ще більше підкріплення на весну» (Amsterdam. Du mardi 22. Janvier 1709: De Leipsig le 12 Janvier). В повідомленнях із табору армії Петра I в той самий час, вперше на сторінках видання, з'являється генеральний писар гетьмана Івана Мазепа – Пилип Орлик. В цих повідомленнях відчувається яскраво виражений ворожий настрій до гетьмана. Так, російський розвідник вважав, що у гетьмана настільки малочисельні сили, що він змушений ставити керівниками козацьких підрозділів шведських офіцерів. З таким проханням, начебто, був відправлений до керівника похідної канцелярії короля Швеції Карла XII, графа Карла Піпера, Пилип Орлик. У цьому ж повідомленні зберіглися алегоричні та метафоричні образи гетьмана Івана Мазепа. Так, генерал та інженер Яків Брюс, щоб догодити царю Петру I на святкуванні Нового року, влаштував феєрверк. Він «являв собою статую, на якій був великий птах у клітці, опутаний сітками, котрий своїм співом намагався привабити інших маленьких пташок. І дуже виразно читалися в повітрі російською мовою такі слова, які натякали [на гетьмана] Мазепу: Хоч як [Ви не] шептали, щоб нас привернути, ніхто з нас до вас не прийде» (Amsterdam. Du vendredi 8. Mars 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam).

Найбільш знаковою подією 1709 року стала битва під Полтавою, і газета «Амстердам» інформувала про неї досить детально. В уривках листів з Польщі згадувалась «про битву між шведами та московитами під Полтавою в Україні: останні кажуть, що вони одержали перемогу» (Amsterdam. Du mardi 30. Juillet 1709: Extrait des lettres de Saxe du 24). Майже дослівно цей вислів повторили новини з Відня (Amsterdam. Du vendredi 9. Aout 1709). В подальших випусках газети повідомляються важливі для європейців новини з Берліна про те, що Карл XII не помер, а зміг переправитися через Дніпро. В повідомленні міститься лист Петра I, в якому інформувалось не лише про перемогу під Полтавою, але й про те, що Карл XII врятувався, а частина його армії під керівництвом генерала А. Левенгаупта склала зброю і потрапила в полон. Разом з цим читаємо маленьке, однак важливе речення: «Генерал Мазепа знайшов можливість

втекти» (Amsterdam. Du mardi 20. Aout 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam: Extrait d'une lettre de Berlin du 13; Extrait des lettres de Saxe du 14. Août).

Отже, франкомовна газета «Амстердам» активно висвітлювала події Великої Північної війни, і зокрема військово-політичну ситуацію 1708 року в Україні-Гетьманщині. «Козацька нація» опинилась на карколомному моменті історії та змушена була зробити свій вибір. Інформація газети яскраво змальовує складну ситуацію, в якій опинились козацькі керманичі, і в першу чергу гетьман Іван Мазепа, знайомить європейського читача з причинами національно-визвольного виступу гетьмана – переходу на бік шведського короля Карла XII. Інформатори газети перебували в двох ворогуючих таборах, що давало можливість хоч і з запізненням, але реалістично подавати події війни. Все зазначене доводить, що європейські читачі мали змогу отримувати правдиві уявлення про українські справи та дії керівництва України, Швеції, Речі Посполитої та Московської держави на переломному для них етапі історії.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Amsterdam. Du vendredi 6. Janvier 1708. Allemagne. De *Leipzig* le 26. Decembre. (In French).

Amsterdam. Du vendredi 13. Janvier 1708. Allemagne. De *Hambourg* le 7. Janvier. (In French).

Amsterdam. Du mardi 17. Janvier 1708. Allemagne. De *Hambourg* le 13. Janvier. (In French).

Amsterdam. Du vendredi 27. Janvier 1708. Pologne. De *Varsovie* le 10. Janvier. (In French).

Amsterdam. Du mardi 27. Mars 1708. Pologne. De *Riga* le 10. Mars. De *Varsovie* le 10. Mars. (In French).

Amsterdam. Du mardi 17. Avril 1708. Pologne. De *Varsovie* le 31. Mars. (In French).

Amsterdam. Du mardi 15. May 1708. Suite des nouvelles d'Amsterdam. Du 15. May 1708. (In French).

Amsterdam. Du mardi 22. May 1708. Pologne. De *Varsovie* le 5. May. (In French).

Amsterdam. Du mardi 19. Juin 1708. Allemagne. De *Leipsig* le 9. Juin. Suite des nouvelles d'Amsterdam. Du 19. Juin 1708. (In French).

Amsterdam. Du Mardi 10. Juillet 1708. Suite des nouvelles D'amsterdam. Extrait des lettres de Saxe le 4. Juillet. (In French).

Amsterdam. Du mardi 7. Août 1708. Allemagne. De *Leipsig* le 28. Juillet. (In French).

Amsterdam. Du mardi 6. Novembre 1708. Allemagne. De *Leipsig* le 27. Octobre; De *Hambourg* le 2. Novembre; Suite des nouvelles d'Amsterdam. Du 6. Novembre 1708. (In French).

Amsterdam. Du mardi 25. Decembre 1708. Suite des nouvelles d'Amsterdam. Extrait des lettres de Saxe du 18. Décembre. (In French).

Amsterdam. Du vendredi 4. Janvier 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam: Extrait de quelques lettres du Camp de S. M. Czarienne, près de Riviere de Desna, du 13–16. Novembre. (In French).

Amsterdam. Du vendredi 11. Janvier 1709: Pologne. De Leopold le 30 Decembre. (In French).

Amsterdam. Du mardi 22. Janvier 1709: De Leipsig le 12 Janvier. (In French).

Amsterdam. Du vendredi 8. Mars 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam: Du Camp de S. M. Crarienne à Sumy le 20 Janvier. (In French).

Amsterdam. Du mardi 2. Avril 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam: Du Quartier general de l'Armée de S. M. Czarienne à Sumy le 1. Fevrier. (In French).

Amsterdam. Du mardi 30. Juillet 1709: Extrait des lettres de Saxe du 24, de ce mois. (In French).

Amsterdam. Du vendredi 9. Aout 1709: Allemagne. De Vienne le 27 Juillet. (In French).

Amsterdam. Du mardi 20. Aout 1709. Suite des nouvelles d'Amsterdam: Extrait d'une lettre de Berlin du 13; Extrait des lettres de Saxe du 14. Août. (In French).

Dictionnaire des journaux 1600–1789 / sous la direction de Jean Sgard. 1991. Paris, Universitas. Vol. 1. 557 s. URL: <https://dictionnairejournalistes.gazettes18e.fr/journalistes> (Accessed 01.10.2024). (In French).

Polevshchykova, O. 1999. Ukraina na storinkakh zakhidnoievropeiskoi presy kintsia XVII – pochatku XVIII st. (za materialamy Vorontsovskoho fondu NB ODU imeni I. I. Mechnykova). *Chetvertyi mizhnarodnyi konhres ukrainistiv*. [Ukraine on the Pages of the Western European Press of the Late 17th – early 18th Centuries (Based on Materials from the Vorontsov Fund of the National Bank of Ukraine Named after I. I. Mechnykova). *Fourth International Ukrainian Congress*.] Odesa, 26–29 serpnia 1999 r.: Dopovidi ta povidomlennia. Pivden Ukrainy. Odesa, 592 s. (In Ukrainian).

Полевщикова, О. 1999. Україна на сторінках західноєвропейської преси кінця XVII – початку XVIII ст. (за матеріалами Воронцовського фонду НБ ОДУ імені І. І. Мечникова). Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р.: Доповіді та повідомлення. Південь України. Одеса, 592 с.

Smolii, V., Stepankov, V. 2006. Zghasannia derzhavnoi idei. Istoriiia ukrainskoho kozatstva. [The Fading of the State Idea. History of the Ukrainian Cossacks]. *Narysy u dvokh tomakh*. Kyiv, Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». T. 1. S. 270–271. (In Ukrainian).
Смолий В. А., Степанков, В. С. 2006. Згасання державної ідеї. *Історія українського козацтва. Нариси у двох томах*. Київ, Вид. дім «Києво-Могилянська академія». Т. 1. С. 270–271.

Дата подання статті до редакції: 9.03.2025 р.